

KAROL KAGAN

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

 <https://orcid.org/0000-0001-7733-3557>

Zarys kształtowania się zasad odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa zabójstwa w ujęciu historycznym

Outline of the formation of criminal responsibility's principles of the perpetrator of the crime's murder in historical perspective

Abstract: The crime of murder is a specific crime, because it attacks the most valuable good protected by law – human life. Since ancient times, attempts can be found to guarantee means of criminal law protection of this good. Concepts of perceiving the crime of unlawfully depriving another person's life have changed depending on the historical era and, consequently, socio-political changes. This article aims to synthetically present the phenomenon of the crime of murder in its historical approach, starting from ancient concepts to legal regulations of the second half of the 20th century.

Keywords: history, murder, ancient Times, Middle Ages, modernity, punishment

1. Wstęp

Przestępstwo zabójstwa jest przestępstwem szczególnym, godzi bowiem w najcenniejsze dobro prawnie chronione, jakim jest życie drugiego człowieka. Aktualnie obowiązujące w Polsce przepisy prawa przewidują, że sprawca przestępstwa zabójstwa podlega w każdym przypadku bezwzględnej karze pozbawienia wolności. Tak jednolite ukształtowanie

sankcji karnej jest wynikiem ewolucji prawa oraz myśli prawniczej. Celem niniejszego opracowania jest syntetyczne przedstawienie przebiegu kształtowania się zasad ponoszenia odpowiedzialności karnej za umyślne pozbawienie życia drugiego człowieka na przestrzeni poszczególnych epok, poczynając od czasów najdawniejszych, aż do drugiej połowy XX w. W treści artykułu postarano się zaprezentować omawianą problematykę ze szczególnym uwzględnieniem regulacji prawnych obowiązujących na terenach Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Zagadnienia wstępne – kształtowanie się zasad odpowiedzialności karnej

Zanim wykształciły się koncepcje państwowości oraz praw stanowionych, wśród społeczności pierwotnych podstawą sankcjonowania wzorców zachowań były w głównej mierze wierzenia religijne, kształtujące się zasady moralne, a także przeżycia psychiczne i doświadczenie życiowe członków tychże społeczności. Czynniki te doprowadziły do powstawania powszechnie przyjmowanych w ramach danej zbiorowości reguł postępowania, których naruszenie spotykało się z negatywnymi skutkami i powodowało określone reakcje względem osób je naruszających¹. Konsekwencją zamachu na ogólnie respektowane dobro było poczucie krzywdy oraz reakcja społeczności skierowana przeciw sprawcy, której źródło wywodziło się z właściwego dla każdego człowieka instynktu zemsty czy też samoobrony². Na określenie faktu naruszenia obowiązujących w danej społeczności reguł postępowania nie należy używać słowa „przestępstwo”, ale raczej posługiwać się terminami „naruszenie” lub „eksces”, gdyż jak to słusznie podkreśla Bogusław Sygit, czyn oceniany przez zbiorowość negatywnie może być nazywany przestępstwem tylko od tej chwili, odkąd istnieje konkretny przepis zakazujący określonego zachowania. Nie oznacza to bynajmniej, że czynów będących późniejszymi przestępstwami nie popełniano w czasach najodleglejszych. Społeczności pierwotne uznawały konkretne zachowania jednostek za negatywne (naruszające przyjęte reguły postępowania) wtedy, gdy występowało poczucie „niesprawiedliwej krzywdy”, które mogło być wyrażone na różne sposoby³.

Poczucie krzywdy, a więc poczucie związane z naruszeniem przez innego człowieka „prawnie chronionego” dobra, powodowało reakcję

¹ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 11.

² Ibidem, s. 11–12.

³ B. Sygit: *Historia prawa kryminalnego*. Zapolex Media, Toruń 2007, s. 24–25.

odwetową członków społeczności. Jej źródłem było instynktowne dążenie człowieka do samoobrony i odpłaty krzywdą za doznaną krzywdę. Działania te napędzane były emocjami, osobistą namiętnością i przypadkiem, aniżeli wynikały z jakiegoś systemu ustalonych instytucji lub zasad⁴. Każdy spór mógł przerodzić się w walkę, która mogła zaangażować poszczególne wioski lub większe jednostki terytorialne⁵. W przypadku konfliktów „międzygrupowych”, tj. pomiędzy członkami różnych rodów, krzywda wyrządzona jednostce lub rodowi przez członka innego rodu wywoływała pomiędzy nimi stan wojny. Stroną pokrzywdzoną niemalże każdorazowo był cały ród, który występował przeciwko całemu rodowi sprawcy z wolą pomśzczenia krzywdy, bez zachowania proporcji pomiędzy ciężarem zła doznanego i zła zadanego⁶. W pierwotnych społecznościach nie występowały zbiory przepisów prawnych, które zawierałyby określone zakazy lub nakazy działań, lecz jak to ujął B. Sygit – istniały nieujęte w formę specjalnie przemyślanych zarządzeń załążki tego prawa⁷.

3. Zabójstwo w prawie antycznym

Wraz ze stopniową ewolucją i przekształcaniem się społeczności plemiennych w organizacje państwowe, jak również w związku z upowszechnieniem pisma, ustalone i obowiązujące w danych społecznościach reguły postępowania oraz sankcje za ich przekroczenie zaczęły przybierać postać norm regulujących zachowanie jednostek⁸. Na skutek zakwalifikowania konkretnego zjawiska jako potencjalnie niebezpiecznego dla społeczności, lub jak zauważa Władysław Wolter – szczególnie niebezpiecznego dla klasy rządzącej daną społecznością⁹, dochodziło do tworzenia szeregu nowych reguł, których łamanie było zakazane pod groźbą poniesienia kary. Reguły postępowania zaczęły być ujmowane przez prawodawców w zbiory praw pisanych, zwanych kodyfikacjami, w których zdecydowano, jakie zachowania stanowią przestępstwo oraz które z nich są najgroźniejsze¹⁰.

Marek Kuryłowicz uważa, że początków tzw. praw antycznych należy dopatrywać się w ustawodawstwie starożytnego Międzyrzecza –

⁴ B. Malinowski: *Prawo, zwyczaj, zbrodnia w społeczności dzikich*. De Agostini, Warszawa 2001, s. 116.

⁵ J. Kurczewski: *Prawo prymitywne*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 8–9.

⁶ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 10–11.

⁷ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 36.

⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski: *Kryminologia*. Arche, Gdańsk 2007, s. 58.

⁹ W. Wolter: *Nauka o przestępstwie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 13.

¹⁰ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 65.

Mezopotamii; wśród nich wymienia m.in. Kodeks Ur-Nammu (ok. 2111–2094 r. p.n.e.) czy też Kodeks Hammurabiego (ok. 1750 r. p.n.e.), jak również biblijne prawo starożytnego Izraela. To właśnie w tych źródłach prawa można doszukiwać się prapoczątków norm prawnych regulujących kwestię odpowiedzialności karnej człowieka za pozbawienie życia drugiej osoby¹¹. Najstarszy znany ludzkości zbiór przepisów prawnych – Kodeks Ur-Nammu – za zabójstwo człowieka przewiduje karę śmierci orzeczoną na sprawcy, zgodnie z jego zachowaną treścią: „Jeśli jakiś obywatel popełnia morderstwo, ten obywatel ma być zabity”¹². Kodeks Hammurabiego nie regulował kwestii odpowiedzialności karnej sprawcy zabójstwa wprost, jednakże w literaturze podkreśla się, że dolegliwość sankcji karnej była zróżnicowana i zależała od statusu zarówno sprawcy, jak i pokrzywdzonego. Innej karze podlegał sprawca, który pozbawił życia pełnoprawnego obywatela, innej zaś ten, który zabił niewolnika¹³. Jednakże w treści § 153 Kodeks Hammurabiego przewidywał bezwzględną karę śmierci dla kobiety, która zleciła zabójstwo swego męża. Przepis ten brzmiał: „Jeśli żona dla innego mężczyzny dała zabić swego męża, tę kobietę wbije się na pal”¹⁴. Dlatego też domniemywa się, że sprawca zabójstwa również podlegał karze śmierci.

Pozbawienie życia drugiego człowieka było karane bez wyjątku w świetle prawa starożytnego Izraela. Kształtujący ten system prawny zespół norm, zawartych w szczególności w Starym Testamencie, uznawał życie ludzkie za dobro najwyższej chronione¹⁵. Przepisy dotyczące zabójstwa rozsiane są w różnych tekstach Starego Testamentu – począwszy od Księgi Wyjścia¹⁶ i Księgi Kapłańskiej¹⁷ przez Księgę Liczb¹⁸ po Księgę Rodzaju¹⁹. System prawny starego Izraela przewidywał karę śmierci za najcięższe

¹¹ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne. Wykład z historii najstarszych praw świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 12–13.

¹² Ibidem, s. 69, 80; B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 72.

¹³ M. Jerzmański: *Kara śmierci w Kodeksie Hammurabiego*. W: *W kręgu dziejów prawa karnego. Materiały II Konferencji Historyków Państwa i Prawa*. Karpacz, 3–5.09. 1998 r. Red. P. Jurek. Instytut Historii Państwa i Prawa, Wrocław 1999, s. 5.

¹⁴ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 80–81.

¹⁵ P. Leks: *Nie będziesz zabijał*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1966, t. 13, nr 1, s. 45.

¹⁶ Wj 21,12: „Jeśli ktoś tak uderzy kogoś, że uderzony umrze, winien sam być śmiercią ukarany”.

¹⁷ Kpł 24,17: „Ktokolwiek zabije człowieka, będzie ukarany śmiercią”.

¹⁸ Lb 35,19: „Zabójcę winien zabić mściciel krwi; gdziekolwiek go spotka, może go zabić”.

¹⁹ Rdz 4,2–16: „Bądź więc teraz przeklęty na tej roli, która rozwarła swą paszczę, aby wchłonąć krew brata twego, przelaną przez ciebie. Gdy rolę tę będziesz uprawiał, nie da ci już ona więcej plonu. Tułaczem i zbiegiem będziesz na ziemi! Kain rzekł do Pana: »Zbyt wielka jest kara moja, abym mógł ją znieść. Skoro mnie teraz wypędzasz z tej roli i mam

czyny. Do tego katalogu zaliczano m.in.: zabójstwo, zabójstwo z wykorzystaniem podstępów, śmiertelne uderzenie kobiety ciężarnej, jak również przestępstwa przeciwko religii²⁰.

Należy zwrócić uwagę również na kwestię normatywnego ujęcia problematyki zabójstw w prawie rzymskim, którego periodyzacja jest poniekąd związana z formami ustroju państwowego starożytnego Rzymu – w szczególności w odniesieniu do prawa publicznego. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że w historii państwa rzymskiego można wyróżnić następujące okresy: rządów królewskich, republiki, pryncypatu i dominatu²¹.

Pierwszą fazą rozwoju prawa rzymskiego, która rozpoczyna się wraz z umownym powstaniem Rzymu, tj. w roku 753 p.n.e., była faza prawa archaicznego. Początkowo prawo to opierało się na wypracowanych przez społeczność zwyczajach i tradycjach przodków, które przewidywały konieczność karania sprawców występków naruszających obowiązujące reguły życia społecznego²². Wraz z rozwojem państwa rzymskiego zwyczaje przodków (łac. *mores maiorum*) zostały opatrzone sankcjami sakralnymi i państwowymi. Dla przykładu można wskazać, że prawo rzymskie archaiczne nakładało na społeczność obowiązek zabicia człowieka, który dopuścił się czynu obrażającego bogów i przez to naraził pozostałych na ich gniew. W przypadku przestępstwa zabójstwa, którego ofiarą był wolny człowiek, obowiązek wykrycia, ścigania i ukarania sprawcy prawo archaiczne przenosiło na rodzinę pokrzywdzonego. Tym samym sankcjonowało ono dopuszczalność zemsty rodowej²³. Dopiero w latach 451–450 p.n.e. powstała pierwsza kodyfikacja prawa rzymskiego, znana pod nazwą Ustawy XII tablic. Była ona spisem prawa zwyczajowego, z wyraźnie zarysowaną tendencją do odchodzenia od wymierzania sprawiedliwości przez samych pokrzywdzonych i ich rodziny na dotychczas obowiązujących zasadach, przenosząc ten proces na dochodzenie sprawiedliwości przed sądem do tego ustalonemu. Ta ewolucja miała szczególne znaczenie w odniesieniu do przestępstw naruszających interesy ogółu społeczności, których sprawcy, w odczuciu ówczesnych rzymian, zasługiwali na najsurowszą możliwą karę. Do takich czynów zaliczano ojcobójstwo czy też zabójstwo wolnego człowieka²⁴. Czyny takie kwalifikowane były jako

się ukrywać przed Tobą, i być tułaczem i zbiegiem na ziemi, każdy, kto mnie spotka, będzie mógl mnie zabić!»”.

²⁰ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 88.

²¹ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 167–168.

²² C. Kunderewicz: *Rzymskie prawo prywatne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995, s. 153–154.

²³ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 177.

²⁴ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 24–25.

przestępstwa publiczne, za których popełnienie wymierzona mogła być m.in. kara śmierci bądź kara wygnania z kraju.

Wraz z gwałtownym rozwojem terytorialnym Rzymu, a także zachodzącymi na skutek wojen punickich przeobrażeniami społecznymi i politycznymi (w tym zmianami ustrojowymi Rzymu – tj. upadkiem republiki oraz następującym po nim okresie Cesarstwa Rzymskiego) doszło do rewolucyjnych przemian prawnych. Nie dotyczyły one wyłącznie prawa prywatnego, lecz wchodziły również w sferę regulacji publicznoprawnych. Konsekwencją wzrostu populacji osób zamieszkujących terytorium rzymskie była rosnąca liczba przestępstw, w tym również tych, które, zdaniem ówczesnych prawodawców, naruszały interesy ogółu. W omawianym czasie zakładano już, że na straży porządku publicznego i ochrony interesów ludności rzymskiej stać ma aparat państwa. Katarzyna Sójka-Zielińska zaznacza, że w ten właśnie sposób doszło do wykształcenia się kategorii przestępstw publicznych, które sądzone były przez trybunały karne. Wymierzone przez nie sankcje karne charakteryzowały się okrucieństwem, należały do nich bowiem m.in. ukrzyżowanie czy też rzucenie na pożarcie dzikim zwierzętom²⁵. Szczególne znaczenie dla rzymskiego prawa karnego ma kodyfikacja justyniańska, powstała w latach 528–534, na którą składają się: *Digesta*, *Institutiones* i *Codex*. Wskazanie tutaj ustawodawstwa justyniańskiego jako przykładu obrazującego rozwój prawa starożytnego zdaje się usprawiedliwione, gdyż przyjmowany za koniec starożytności 476 r. traktowany jest jako data umowna²⁶. Sama zaś kodyfikacja jest wynikiem uporządkowania i ujednolicenia systemu prawnego Rzymu, tj. połączenia wysoko rozwiniętego i wyrafinowanego systemu prawa rzymskiego z prawami i zwyczajami ludów wchodzących w skład imperium.

Składający się z trzech odrębnych, lecz obowiązujących jednocześnie jako całość części Kodeks Justyniana zawierał przepisy prawa religijnego, procesowego, prywatnego, karnego, administracyjnego i finansowego²⁷. Przepisy regulujące kwestie odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw zostały zawarte w *Digestach*, a konkretnie w księgach 47. i 48.

²⁵ Ibidem, s. 28–29.

²⁶ Detronizacja ostatniego cesarza zachodniorzymskiego – Romulusa Augustulusa, do której doszło w 476 r., nie wzbudzała w ludziach ówczesnych szczególnego zainteresowania i nie była postrzegana jako wiekopomne, epokowe wydarzenie. W literaturze włoskiej określane jest ono jako „upadek bez hałasu” (wł. *la caduta senza rumore*), w samej bowiem drugiej połowie V w. w Cesarstwie Zachodniorzymskim kilkakrotnie panował okres bezkrólewia. Zob. szerzej: D. Brodka: *Upadek Cesarstwa Rzymskiego w historiografii wieków IV–VI (zarys problemu)*. „Przegląd Historyczny” 2006, t. 97, z. 2, s. 140; M. Klementowski: *Powszechna historia ustroju*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 33–45.

²⁷ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 192–193.

(same *Digesta* podzielone były na 50 ksiąg)²⁸. Odpowiedzialność karna za zabójstwo oraz inne przestępstwa kwalifikowane do „przestępstw najcięższych” polegała na pozbawieniu życia sprawcy, niekiedy w sposób publiczny²⁹. W odniesieniu do zabójstwa osoby krewnej przepisy prawa rzymskiego przewidywały, że jeżeli sprawca „przyspiesza śmierć, bez względu na to, czy dopuszcza się tego skrycie czy też jawnie, a także ten, kto przez czyj podstęp to uczynił, albo ten, kto wiedział o zbrodni chociażby był osobą postronną”, poniesie karę śmierci, która wykonana zostanie w ten sposób, że sprawca „zaszyty będzie w worku razem z psem, kogutem, żmiją oraz małpą i w takiej złowróżbnej ciasnocie zamknięty ma zostać, stosownie do natury miejscowości wrzucony do pobliskiego morza lub rzeki, aby za życia przestał używać wszystkich żywności i pozbawiony światła dziennego nie spoczął w ziemi po śmierci”³⁰.

4. Zabójstwo w prawie średniowiecznym i wczesnonowożytnym

Osiedlający się szczepami na gruzach państwa rzymskiego Germanowie tworzyli własne państwa ze swoimi prawami, niekiedy umożliwiając miejscowej ludności rzymskiej dalsze stosowanie instytucji prawa rzymskiego. Szczególne znaczenie dla plemion germańskich miały przekazywane drogą ustną prawa zwyczajowe poszczególnych szczepów. Osoba poddawana osądowi podlegała takiemu prawu, jakie obowiązywało w szczepie, z którego się wywodziła. Katarzyna Sójka-Zielińska zaznacza, że wraz z następującym na skutek migracji zanikiem więzi rodowych na rzecz więzi terytorialnych plemiona germańskie pomiędzy V a VIII w. spisywały najważniejsze prawa obowiązujące na danym terenie. Konsekwencją powyższego było powstanie zbiorów praw, które znane są pod ogólną nazwą *Leges Barbarorum*³¹.

Prawa wczesnośredniowiecznych ludów germańskich ujmowały przestępstwa jako zdarzenia rodzące stosunki prywatnoprawne pomiędzy sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym lub rodziną pokrzywdzonego. Dlatego też odpowiedzialność sprawcy zabójstwa w warunkach istnienia silnie powiązanych ze sobą wspólnot rodowo-patriarchalnych polegała na możliwości wykonania odwetu ze strony jego rodziny lub rodu. Jedną

²⁸ A. Chmiel: *Zasada crimen extinguitur mortalitate a samobójstwo oskarżonego w rzymskim procesie karnym*. W: *Justynian i prawo rzymskie. Refleksje w 1450. rocznicę śmierci cesarza*. Red. K. Szczygielski. Wydawnictwo Prymat Mariusz Śliwowski, Białystok 2015, s. 97.

²⁹ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 28–29.

³⁰ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 108, 115–117.

³¹ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 46–47.

z form odwetowego dochodzenia sprawiedliwości była krwawa zemsta. Stanowiła ona podstawowy środek ochrony życia i zdrowia członków wspólnot³². Istotą krwawej zemsty była możliwość zbrojnego wystąpienia przeciwko rodzinie zabójcy, w celu pomszczenia ofiary i odebrania życia sprawcy zabójstwa³³. Szczególnego znaczenia krwawa zemsta nabierała wtedy, gdy ofiarą zabójstwa była osoba z wyższych warstw społecznych. W takich sytuacjach spory prywatnoprawne przeradzały się w wojny rodów, co z kolei skutkowało stratami gospodarczymi, utratą siły ludzkiej i chaosem w społeczeństwach. Stąd też od IX w. rozpoczął się okres przenoszenia ciężaru wymierzania sprawiedliwości z pokrzywdzonych i ich rodzin na władze państwowe. Przejawiało się to m.in. w nakazach wydawanych przez władcę, aby pokrzywdzony lub jego rodzina przyjęli określoną kwotę pieniężną lub spełnienie świadczenia materialnego w postaci przeniesienia własności np. odpowiedniej liczby bydła w celu pojednania się ze sprawcą, pod rygorem poniesienia kary państwowej za naruszenie tzw. miru królewskiego, tj. pokoju publicznego, na straży którego stał monarcha³⁴.

Zasady odpowiedzialności karnej za zabójstwo i naruszenie miru zostały opisane m.in. w Księdze Elbląskiej – najstarszym znanym spisie polskiego prawa zwyczajowego, który obowiązywał w drugiej połowie XIII w. na północnych terenach państwa polskiego³⁵. Zgodnie z jej treścią: „Gościniec publiczny jest mirem monarszym obwarowany i kto na gościńcu komu główną krzywdę wyrządza, ten łamie mir monarchy, co Polacy nazywają ręką pańską. Kto gościa na gościńcu zabije, ten pokupi głowę pięćdziesięciu grzywnami, które odbiorą krewni zabitego, a jeśli tych nie ma, to monarcha, który prócz tego za złamanie swego miru na gościńcu również pięćdziesiąt grzywien pobiera”³⁶. Księga Elbląska różnicowała zasady odpowiedzialności karnej za zabójstwo oraz cechy podmiotowe sprawcy i ofiary. Stąd też za zabójstwo rycerza albo kupca na drodze książęcej groziła kara 50 grzywien, a zabójstwo chłopca na drodze książęcej lub wiejskiej obwarowane było sankcją karną w wysokości 30 grzywien. Taka sama kara groziła za zabójstwo Niemca. Gdy przestępstwo zabój-

³² J. Bardach: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 1: *Do połowy XV wieku*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, s. 79.

³³ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 140.

³⁴ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 364; K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 142–143.

³⁵ J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 161. Zob. szerzej: K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 77; T. Maciejewski: *Historia prawa sądowego Polski*. Wydawnictwa Uczelniane BWH, Koszalin 1998, s. 17.

³⁶ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 141.

stwa popełnił nieustalony i niewykryty sprawca, do wykonania kary głównoszczyzny zobowiązane było opole³⁷.

Ponoszenie odpowiedzialności zbiorowej za zabójstwo mogło wynikać z tego, że przestępstwa nie były wtedy poddawane prawnokarnej ocenie od strony podmiotowej. Irrelevantny dla ówczesnego wymiaru sprawiedliwości był zamiar sprawcy, a także ustalenie tego, czy przestępstwo zostało popełnione przez działanie, czy przez zaniechanie. Obojętne było również psychiczne nastawienie sprawcy co do zaistniałego zdarzenia. Najistotniejszy był skutek. Stąd też obok odpowiedzialności zbiorowej za zabójstwo popełnione przez nieustalonego i niewykrytego sprawcę prawu średniowiecznemu znane były zasady ponoszenia identycznej jak za zabójstwo odpowiedzialności karnej za śmierć człowieka, który np. spadł z drzewa. W takim wypadku podmiotem, który tę odpowiedzialność ponosił, był właściciel tego drzewa³⁸. Niekiedy jednak pomimo istnienia obiektywnego skutku w postaci śmierci osoby sprawca (czy też podmiot zbiorowy) nie ponosił za to odpowiedzialności karnej. Bezkarne bowiem było pozbawienie życia osoby wyjętej spod prawa, zabicie drugiego człowieka w trakcie pojedynku sądowego, pozbawienie życia przestępcy przyłapanego na gorącym uczynku czy też zabicie kobiety trudniącej się nierządem³⁹.

Zabójstwa jako przestępstwa godzące w spokój publiczny – gdyż stwarzające wśród społeczeństwa stan niepewności, chaosu oraz zagrożenia życia i zdrowia – w XIII i XIV w. ścigane były z urzędu, w szczególności wtedy, gdy zostały popełnione w miejscach otoczonych mirem. Organami właściwymi do ścigania przestępstw byli na ziemiach średniowiecznej Polski wojewodowie i kasztelanowie. Obok ścigania kasztelan miał prawo sądenia i karania sprawców przestępstw we wszystkich sprawach niezastreżonych dla sądów książęcych (były to sprawy dotyczące np. sporów pomiędzy księciem a poszczególnymi panami), w tym w szczególności w sprawach zabójstw⁴⁰. Kara za zabójstwo miała postać tzw. kary na życiu i ciele lub jej ekwiwalentu w formie kary pieniężnej. Do kar na życiu i ciele zaliczała się kara śmierci, wykonywana na wiele różnych, okrutnych sposobów, wśród których dla przykładu można wskazać: łamanie kołem,

³⁷ Opole to rodowa wspólnota terytorialna we wczesnofeudalnej Polsce, o powierzchni od kilkudziesięciu do kilkuset kilometrów kwadratowych. Zob. szerzej: J. Matuszewski: *Organizacja opolna w najstarszym zwodzie prawa polskiego*. „Przegląd Historyczny” 1989, t. 80, z. 1, s. 10–11; J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 333–334.

³⁸ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 145.

³⁹ Ibidem, s. 146; S. Kutrzeba: *Mężobójstwo w prawie polskim XIV i XV w.* Akademia Umiejętności, Kraków 1907, s. 32–33.

⁴⁰ J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 273.

kamieniowanie czy topienie w bagnie; jak również kary okaleczające⁴¹. Każda kara na życiu i ciele miała swój odpowiednik wymierzany w postaci kary pieniężnej, która uiszczana była na rzecz księcia lub sądu⁴². Niekiedy jednak karę śmierci orzekano jako karę wyłączną. Dochodziło do tego w sytuacji, gdy w sprawie istniały okoliczności obciążające sprawcę, tj. np. zatrzymanie na gorącym uczynku bądź popełnienie zabójstwa (mężobójstwa) wraz z rozbojem⁴³. System surowego karania w XIII–XIV w. miał spełniać przede wszystkim funkcję odstrasżającą, w szczególności w odniesieniu do przestępstw popełnianych na szkodę wyższych warstw społecznych.

Prawo karne XIV-wiecznej Polski przewidywało jako sankcję karną za mężobójstwo głównie karę pieniężną, dopuszczając jednak możliwość niejako alternatywnego wymierzenia ustalonemu sprawcy kary śmierci (np. wtedy, gdy główszczyzna nie zostałaby uiszczona przez osobę, która nie miała wystarczających środków pieniężnych)⁴⁴. Wymiar kary za mężobójstwo był zróżnicowany i zależał od wielu czynników, zwłaszcza od stanu, z jakiego wywodzili się sprawca zabójstwa (mężobójstwa) i pokrzywdzony. Pozbawienie życia lub zranienie szlachcica przez nieszlachcica wiązało się z ostrzejszą sankcją karną niż przestępstwo popełnione przez sprawcę na szkodę pokrzywdzonego z tego samego stanu. Istniały również „szczególnie” potępiane rodzaje mężobójstw: krewnobójstwo⁴⁵ oraz pozbawienie szlachcica życia w jego domu⁴⁶.

Niekiedy jednak, z uwagi na sposób działania zabójcy, rozmiar skutków popełnionego przez niego przestępstwa czy społeczny odbiór popełnionego przez niego czynu, wymierzana była bezwzględna kara śmierci, nawet wobec osób z uprzywilejowanych warstw społecznych. Przykładem może być sprawa Gillesa de Rais, dowódcy wojsk francuskich, marszałka i bohatera narodowego Francji, urodzonego w 1404 r. Mężczyzna ten, wykorzystując swą pozycję społeczną, bogactwo oraz wpływy do zaspokojenia swoich potrzeb seksualnych oraz sadystycznych, porywał i pozbawiał życia dzieci pochodzące z wiosek leżących wokół jego posiadłości,

⁴¹ Ibidem, s. 327–329; K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 148. Ustawodawstwo polskie, poczynając od statutów Kazimierza Wielkiego aż do XVIII w., do opisanego czynu znanego i rozumianego dziś jako zabójstwo posługiwało się pojęciem mężobójstwa. Tak: S. Kutrzeba: *Mężobójstwo...*, s. 3.

⁴² J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 330–331.

⁴³ Ibidem, s. 331.

⁴⁴ Ibidem, s. 68–70.

⁴⁵ Krewnobójstwo według statutów Kazimierza Wielkiego było przestępstwem popełnionym przez sprawcę wobec swej siostry, brata lub innego krewnego, po którym sprawca mógłby dziedziczyć. S. Kutrzeba: *Mężobójstwo...*, s. 7.

⁴⁶ J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 513–519, 523.

w szczególności wokół zamku Tiffauges⁴⁷. Dnia 15 września 1440 r. Gilles de Rais został zatrzymany w związku z podejrzeniem popełnienia ponad 200 zabójstw na dzieciach oraz dopuszczenia się herezji i przestępstwa sodomii. Proces tego zabójcy trwał od 15 do 26 października. W trakcie postępowania Gilles de Rais składał wyjaśnienia zarówno obciążające go, jak i tłumaczące przyczyny jego działań. Sprawca wyjaśniał, że czyny, których dokonał, byłyby wystarczające do skazania „dziesięciu tysięcy ludzi”⁴⁸. Sprawca przyznał, że pozbawiając swe ofiary życia, czerpał z tego przyjemność. Niejednokrotnie osobiście obcinał im głowy, wytrzewiał je i dokonywał różnych czynności seksualnych jeszcze za ich życia, jak również po ich śmierci⁴⁹. Sprawę rozpoznawał sąd w składzie: biskup, czterech lokalnych duchownych, inkwizytor i świecki sędzia. Dnia 26 października 1440 r. Gilles de Rais został uznany winnym apostazji, herezji, uprawiania czarnej magii, sodomii, bluźnierstwa i wielokrotnego zabójstwa. Z tego też tytułu orzeczono wobec niego (oraz jego dwóch pomocników – Henriego Griarta oraz Étienne’a Corrillauta) karę śmierci przez powieszenie⁵⁰.

Wbrew dominującej praktyce orzekania kar pieniężnych za mężobójstwa, zdarzały się również w XVI- i XVII-wiecznej Polsce przypadki noszące znamiona mężobójstw kwalifikowanych, bez wyjątku karane śmiercią. Przestępstwami tymi były tzw. mordy rytualne, których sprawców należało karać śmiercią po uprzednim poddaniu torturom. Zenon Guldon i Jacek Wijaczka podają, że w 1547 r. miał miejsce pierwszy na ziemiach polskich proces w sprawie mordu rytualnego. Oskarżonymi byli dwaj Żydzi: Mojżesz oraz Abraham. Mężczyźni ci mieli porwać syna krawca i ukrzyżować go. Na polecenie króla Zygmunta Starego przeprowadzono proces, w którym oskarżonych uznano za winnych zarzucanych im czynów i wymierzono im karę śmierci poprzez spalenie na stosie⁵¹.

⁴⁷ T.A. Fudge: *Piety, Perversion, and Serial Killing: The Strange Case of Gilles de Rais*. W: *Medieval Religion and its Anxieties: History and Mystery in the Other Middle Ages*. Ed. T.A. Fudge. Palgrave Macmillan, New York 2016, s. 61–62. https://doi.org/10.1057/978-1-137-56610-2_3.

⁴⁸ Ibidem, s. 64.

⁴⁹ Zob. szerzej: Ł. Wroński: *W umyśle mordercy*. Skarpa Warszawska, Warszawa 2019, s. 258–267. W tym zakresie można wskazać podobieństwo do sprawców zabójstw z luźności działających np. w XX w. Jednym z przykładów może być Andriej Czekatiło – radziecki seryjny sprawca zabójstw, który pozbawił życia 55 osób. Zob. szerzej: A. Czerwiński, K. Gradoń: *Seryjni mordercy*. Muza SA, Warszawa 2001, s. 289–297.

⁵⁰ T.A. Fudge: *Piety...*, s. 65.

⁵¹ Zob. szerzej: Z. Guldon, J. Wijaczka: *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI–XVIII wieku*. Wydawnictwo DCF, Kielce 1995, s. 85.

5. Zabójstwo w prawie nowożytnym

5.1. Rzeczpospolita Polska

XVIII-wieczny nurt humanitarnego postrzegania prawa zakładał, że człowiek rodzi się wolny, ma przyrodzone i niezbywalne prawa, a ich ograniczenie może następować jedynie w celu zabezpieczenia interesu społeczności, w której żyje. Jednocześnie przedstawiciele tego nurtu podkreślali, że podstawą bezpieczeństwa prawnego jednostek jest konieczność wyeliminowania fragmentarycznych, często opartych na zwyczajach i analogiach uregulowań prawnych⁵². Zamiast tego dążono do usystematyzowania i skodyfikowania różnego rodzaju przestępstw, a także jasnego określenia zasad ponoszenia odpowiedzialności karnej. Myśl ta leżała u podstaw zasady *nullum crimen sine lege*⁵³. Tendencje humanitaryzmu w prawie karnym przejawiały się również w postulatach ograniczania stosowania kary śmierci i rozbudowywania systemu kar pozbawienia wolności.

W Rzeczypospolitej Polskiej do drugiej połowy XVIII w. brak było kodyfikacji ujednolicających zasady wymiaru sprawiedliwości za popełnione przestępstwa. W mocy znajdowały się rozwiązania, zdaniem Krystiana Kardasa⁵⁴, już na tamten czas przestarzałe, gdyż pochodzące jeszcze z czasów średniowiecznych. Konsekwencją tego były ciągle obowiązujące dyrektywy wymiaru kary za przestępstwa zabójstwa, tj. orzekanie kar pieniężnych w postaci główszczyzny czy też różnicowanie dolegliwości sankcji karnej z uwagi na pochodzenie stanowe.

W kontekście dążenia do urealnienia postulatów humanitarystów, zakładających, że kara powinna być miarkowana ze względu na naturę czynu i stopień społecznej szkodliwości, a także dopasowana do standardów epoki, istotne znaczenie dla I Rzeczypospolitej miało podjęcie się przez Sejm Czteroletni (1788–1792) próby kodyfikacji i unifikacji wszystkich norm prawnych obowiązujących w kraju. Niewprowadzony w życie tzw. Kodeks Stanisława Augusta z 1791 r. zakładał, że za każde popełnione przestępstwo jego sprawca winien ponosić ustaloną w ustawie karę. Do katalogu kar w projekcie Kodeksu wchodziły: pozbawienie wolności, infamia, pozbawienie obywatelstwa, wygnanie z ojczyzny oraz kara śmierci⁵⁵.

⁵² W zakresie prawa karnego najistotniejsze postulaty formułowali m.in.: Jean-Jacques Rousseau, Charles Montesquieu i Cesare Beccaria. Zob. szerzej: W. Cieślak: *Prawo karne. Zarys instytucji i naczelné zasady*. Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 25.

⁵³ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 268–270.

⁵⁴ K. Kardas: *Kara śmierci w I Rzeczypospolitej w czasach Stanisławowskich (1764–1795)*. „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, t. 14, nr 16 (1), s. 91.

⁵⁵ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 399–400.

Podstawową karą orzekaną w sprawach przestępstw kryminalnych miała być kara pozbawienia wolności. Miała ona występować w trzech postaciach: więzienia, ciężkich robót i zamknięcia w wieży. Kara śmierci zaś miała być stosowana tylko wyjątkowo, tj. w przypadku, w którym istniało ryzyko tego, że pozostawienie sprawcy przy życiu byłoby niebezpieczne dla społeczeństwa⁵⁶. Należy jednak mieć na uwadze, że powyższe próby kodyfikacji dokonywane były w szczególnie trudnych dla Rzeczypospolitej warunkach geopolitycznych. Już bowiem od pierwszego zaboru z 1772 r. państwa zaborcze dążyły do wprowadzenia swoich uregulowań prawnych na terenach przez siebie zawładniętych.

5.2. Zabór austriacki

W przypadku zaboru austriackiego, od 1772 do 1787 r. na obszarze Rzeczypospolitej zagarniętym przez państwo Habsburgów, przez cały czas obowiązywało prawo polskie w niezmienionej postaci. Dopiero wraz z wejściem w życie w 1787 r. tzw. Józefiny, tj. kodeksu karnego cesarza Józefa II, na ziemiach niegdyś polskich wprowadzono uregulowania prawne takie jak na obszarze pozostałej części monarchii austriackiej⁵⁷. Józefina była ustawą karnomaterialną, która precyzyjnie opisywała to, co może być uznane za czyn zabroniony. Mianowicie: zgodnie z jej § 1 przestępstwem był czyn, który jest uznany za przestępstwo w tymże kodeksie⁵⁸. Wykluczało to zatem możliwość kwalifikowania i osądzania czynów *per analogiam* w przypadku, gdy nie były one ujęte w ustawie karnej⁵⁹. Józefina zniosła różnicowanie odpowiedzialności karnej ze względu na pochodzenie stanowe sprawcy przestępstwa, jak również karę śmierci w postępowaniu zwyczajnym. Podstawową karą za przestępstwa kryminalne, w tym za zabójstwo, była kara pozbawienia wolności⁶⁰.

Wraz z początkiem 1803 r. na ziemiach monarchii habsburskiej, również na terenach zaborczych, w życie weszła *Księga ustaw o zbrodniach i ciężkich policyjnych przestępstwach*, zwana *Franciscaną*. Ustawa ta była kodeksem karnym, który przywrócił stosowanie kary śmierci w postępowaniu

⁵⁶ A. Lityński: *O przestępstwach i karach, ale nie tylko*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, t. 74, z. 2, s. 336.

⁵⁷ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 400.

⁵⁸ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 277.

⁵⁹ W porównaniu do innych ustaw regulujących materię karnoprawną zakaz stosowania analogii, a więc silne zaakcentowanie zasady *nullum crimen sine lege*, był istotnym zabiegiem legislacyjnym. Dla porównania w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych z 1848 r. istniała możliwość kwalifikowania czynów zabronionych na zasadzie *per analogiam* w sytuacji, gdy kodeks ten nie opisywał czynu popełnionego przez sprawcę.

⁶⁰ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 278.

zwyczajnym za: zabójstwo, zabójstwo na tle rabunkowym oraz za podpalenie⁶¹. Dnia 27 maja 1852 r. *Franciscana* została znowelizowana⁶², co dało początek kodeksowi karnemu – Austriackiej ustawie karnej [dalej: u.k.], który na terenie byłego zaboru austriackiego, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, obowiązywał aż do wejścia w życie polskiego kodeksu karnego z 1932 r., w Austrii zaś pozostawał w mocy do 1974 r.

Co zdaje się ciekawe, u.k. w rozdziale XV wprowadziła dualistyczny podział zabójstw na morderstwo i zabójstwo zwyczajne. Zgodnie bowiem z § 134 u.k. „Kto przeciw człowiekowi, w zamiarze pozbawienia go życia, w ten sposób działa, że stąd wynikła śmierć tego albo innego człowieka, staje się winnym zbrodni morderstwa”. Z kolei § 136 u.k. za popełnienie morderstwa, jak również zlecenie morderstwa lub nakłonienie do jego popełnienia, przewidywał karę śmierci. Zabójstwo zaś w rozumieniu § 140 u.k. charakteryzowało się tym, że był to czyn podjęty nie w zamiarze zabicia, lecz w innym „zamiarze nieprzyjaznym”. Za to przestępstwo groziła kara ciężkiego więzienia od 5 do 10 lat, a w przypadku, gdy sprawca był w bliskim pokrewieństwie z zabitym lub szczególnie względem niego zobowiązany – od 10 do 20 lat więzienia⁶³.

5.3. Zabór pruski

Na ziemiach polskich zagarniętych przez państwo pruskie w 1772 r. w ramach I zaboru wprowadzono w życie postanowienia *Landrechtu* wschodniopruskiego z 1721 r., z tym zastrzeżeniem, że do zdarzeń, które zaszły przed datą zajęcia tych ziem, miało być stosowane dotychczas obowiązujące tam prawo polskie⁶⁴. *Landrecht* był kazuistycznym aktem prawnym, który w około 60 przypadkach przestępstw jako wyłączną karę przewidywał śmierć skazanego. Kara śmierci mogła być dodatkowo obostrzona, np. poprzez wleczenie skazańca na miejsce egzekucji. Wobec osób, które nie dożyły wykonania kary, stosowano tzw. karę *in effigie*, tj. zawieszenie wizerunku skazanego (i zmarłego) sprawcy na szubienicy⁶⁵. Zabójstwo w *Landrechcie* było uznawane za jedno z najcięższych

⁶¹ M. Jurczyk, A. Jędrzyk-Geisler: *Orzecznictwo kary śmierci jako element polityki karnej w wybranych państwach świata na przełomie XIX i XX wieku*. „Zeszyty Naukowe PUNO” 2019, nr 7, s. 70.

⁶² Ustawa karna Austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 r. No 117 DPP.

⁶³ § 142 u.k.

⁶⁴ J. Wąsicki: *Zabór pruski 1772–1806*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 592.

⁶⁵ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 280.

przestępstw, przez co jego popełnienie obwarowane było groźącą za jego popełnienie karą śmierci⁶⁶.

Landrecht został zastąpiony przez pruski kodeks karny z 1851 r., który był ustawą karną silnie wzorowaną na ustawodawstwie francuskim. Pruski kodeks karny utrzymywał karę śmierci za najpoważniejsze przestępstwa. W związku ze zjednoczeniem Niemiec i kluczową w tym procesie rolę Prus, z dniem 1 stycznia 1871 r. w miejsce pruskiego kodeksu karnego wszedł w życie Kodeks karny ogólnoniemiecki, który po nowelizacji z 15 maja 1871 r., dostosowującej ten akt prawny do ustroju II Rzeszy Niemieckiej, został wprowadzony w całym państwie z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1872 r., jako ustawa karna dla państwa niemieckiego z dnia 15 maja 1871 r. – *Strafgesetzbuch* [dalej: StGB]⁶⁷. Kodeks ten liberalizował kwestie ponoszenia odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwa, aczkolwiek dopuszczał karę śmierci m.in. za morderstwo, zamach na głowę państwa czy zabicie drugiego człowieka w nieuczciwym pojedynku. Akt ten obowiązywał na zagrabionych przez Prusy ziemiach polskich, jak również w niepodległej Polsce do 1932 r. Podobnie jak austriacka ustawa karna także *Strafgesetzbuch* dokonywał podziału przestępstw przeciwko życiu ludzkiemu na zabójstwo i morderstwo. Zabójstwo w typie podstawowym było przestępstwem określonym w § 212 StGB, a w typie kwalifikowanym – w § 211 StGB. Sprawcą morderstwa był ten, kto działając umyślnie, z zastanowieniem, pozbawiał życia drugiego człowieka. Zgodnie z § 211 StGB sankcją za popełnienie morderstwa była kara śmierci. W przypadku, gdy sprawca działał umyślnie, lecz bez zastanowienia, popełniał zabójstwo, które zagrożone było karą ciężkiego więzienia na okres nie krótszy niż 5 lat.

5.4. Zabór rosyjski

W Księstwie Warszawskim utworzonym na mocy traktatu tylżyckiego z 1807 r. i podpisanej przez Napoleona Bonaparte w dniu 22 lipca 1807 r. Ustawy konstytucyjnej brak było wyraźnego ustawowego rozwiązania kwestii obowiązującego na terenie Księstwa prawa karnego. Stąd też dopiero w 1809 r. ustalono, że w Księstwie Warszawskim obowiązywać będzie prawo polskie, z tym zastrzeżeniem, że w przypadku, gdyby było ono dla konkretnego stanu faktycznego niewystarczające, stosowane winno być prawo pruskie. Dla Księstwa Warszawskiego *Landrecht* został złagodzony, wyeliminowano bowiem kwalifikowane kary śmierci za popełnione

⁶⁶ M. Jarczyk, A. Jędrzyk-Geisler: *Orzecznictwo kary...*, s. 70.

⁶⁷ Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r.

przestępstwa, pozostawiając tylko dwa jej rodzaje: ścięcie i powieszenie. Po przyłączeniu do Księstwa Warszawskiego terenów Galicji Zachodniej (terenów zagarniętych przez Austrię) utrzymano na nich obowiązywanie kodeksu karnego austriackiego z 1803 r.⁶⁸

Po utworzeniu na Kongresie Wiedeńskim Królestwa Polskiego rozpoczęły się prace nad kodyfikacją, zmierzającą do usunięcia problemu wielości źródeł prawa karnego. Efektem działań powołanej w 1817 r. Komisji Prawodawczej było opracowanie Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego, który wszedł w życie w dniu 20 lipca 1818 r.⁶⁹ Kodeks ten podzielony był na trzy księgi, gdzie pierwsza traktowała o zbrodniach, druga o występkach, a trzecia o wykroczeniach⁷⁰. Przepisy regulujące odpowiedzialność karną za zabójstwo i morderstwo znajdowały się w dziale XIV, w art. 113–128. Zgodnie z art. 113 „Kto w zamiarze odjęcia życia człowiekowi dopuszcza się czynu, z którego śmierć konieczna następuje, ten zbrodnię morderstwa popełnia”. Jednocześnie w art. 114 Kodeks Karzący Królestwa Polskiego rozróżniał cztery rodzaje morderstw: zdradzieckie, rozbójnicze, proste i nasadzone (tj. na zlecenie). Karą za morderstwo, jak również za usiłowanie dokonania morderstwa w okolicznościach obciążających, była kara śmierci⁷¹. Za zbrodnię zabójstwa, która występowała wtedy, gdy sprawca „bez zamiaru odjęcia życia, w zamiarze jednak złośliwym dopuszcza się czynu, z którego śmierć nastąpiła”⁷², ponosił on odpowiedzialność karną w postaci kary ciężkiego więzienia od 3 do 10 lat. Jednocześnie kodeks ten warunkował długość trwania kary za zabójstwo w zależności od wielu czynników przedmiotowo-podmiotowych⁷³.

Zabójstwo i morderstwo były pojmowane oraz karane w sposób zgodny z Kodeksem Karzącym Królestwa Polskiego przez niemal 30 lat, gdyż z dniem 1 stycznia 1848 r. wszedł w życie Kodeks Kar Głównych i Poprawczych⁷⁴. Kodeks ten charakteryzował się rozbudowaną kazuistyką oraz dopuszczał stosowanie analogii wtedy, gdy nie określał on wprost odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwo⁷⁵. Kodeks Kar Głównych i Poprawczych wprowadził dwa rodzaje kar: główne i poprawcze. Kary główne polegały na pozbawieniu wszelkich praw, tj.: praw stanu, praw rodzinnych i praw majątkowych – wraz z jednoczesnym

⁶⁸ W. Sobociński, M. Senkowska-Gluck: *Księstwo Warszawskie. Źródła prawa i poznania prawa*. W: *Historia państwa...*, s. 73–75.

⁶⁹ W. Ćwik: *Królestwo Polskie. Prawo karne*. W: *Historia państwa...*, s. 522–533.

⁷⁰ Ibidem, s. 527.

⁷¹ Ibidem, s. 529.

⁷² § 123 Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z dnia 20 lipca 1818 r. *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. V, nr 20.

⁷³ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 405–410.

⁷⁴ Ibidem, s. 419.

⁷⁵ W. Ćwik: *Królestwo Polskie...*, s. 545.

połączeniem tego z karą śmierci lub zesłaniem na ciężkie roboty bądź na Syberię. Karami poprawczymi były np.: krótkotrwałe zesłania, pozbawienie wolności wraz z pracą przymusową, osadzenie w twierdzy, grzywna i kara cielesna⁷⁶. Z punktu widzenia dolegliwości sankcji karnej zabójstwo nie było co do zasady najcięższym czynem zabronionym znanym temu kodeksowi. Zgodnie z Kodeksem Kar Głównych i Poprawczych odebranie życia drugiemu człowiekowi zagrożone było karą pozbawienia wszelkich praw i ciężkich robót w kopalniach na okres 12–15 lat. Długość odbywania kary mogła ulec zwiększeniu wtedy, gdy istniały w sprawie okoliczności obciążające sprawcę. Szczególne znaczenie miały czyny godzące we władzę państwową. Zamach stanu, zamach na życie, zdrowie lub cześć cara oraz członków jego rodziny, jak również podleganie i choćby jakiegokolwiek przystąpienie do przygotowania powyższych przestępstw karane były śmiercią. Stąd też należy podkreślić, że na podstawie Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych nie można było orzec kary śmierci za zabójstwo, z wyjątkiem zamachu na życie cara lub członków jego rodziny⁷⁷.

W 1903 r. opracowany został nowy kodeks karny – zwany kodeksem Tagancewa. Podobnie jak Kodeks Karzący Królestwa Polskiego oraz inne kodeksy zachodnioeuropejskie akt ten wprowadzał podział przestępstw na: zbrodnie, występki i wykroczenia. Kodeks ten został w 1917 r. zmieniony w części zarówno ogólnej, jak i szczególnej oraz dostosowany do realiów polskich. W 1921 r. jego obowiązywanie rozciągnięto na terytorium całego byłego zaboru rosyjskiego. Przestępstwo polegające na pozbawieniu życia drugiej osoby zostało opisane w części 22. tego kodeksu. Brak jest tam rozdzielenia morderstwa od zabójstwa. Kodeks Tagancewa w sposób syntetyczny sformułował przepis art. 453, zgodnie z którym „Winny zabójstwa będzie karany”⁷⁸. Ochronie prawnej poddane było życie każdego człowieka, niezależnie od jego statusu majątkowego, wieku i innych właściwości osobistych. W art. 454–456 opisano kwalifikowane typy zabójstw. W pierwotnej wersji kodeksu karą za zabójstwo z art. 453 (tj. w typie podstawowym) były ciężkie roboty wymierzane od lat 8, lecz na skutek nowelizacji z dnia 7 sierpnia 1917 r. grożącą sankcją karną zmieniono na karę ciężkiego więzienia w wymiarze od 4 do 15 lat. Ponadto za zbrodnię zabójstwa oraz inne, np. określone w art. 453–457, jeżeli okoliczności sprawy tego wymagały, mogła zostać wymierzona terminowa

⁷⁶ Kary cielesne i praca przymusowa przy odbywaniu kary więzienia dotyczyły tylko osób niższego pochodzenia. Szlachta oraz duchowieństwo byli od nich zwolnieni. Tak: K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa...*, s. 286.

⁷⁷ W. Ćwik: *Królestwo Polskie...*, s. 553.

⁷⁸ Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r. Warszawa 1922, s. 152. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=50650> [dostęp: 31.03.2023].

lub bezterminowa kara ciężkiego więzienia bądź też w wyjątkowych wypadkach kara śmierci⁷⁹.

5.5. Przestępstwo zabójstwa w polskich kodeksach karnych przed 1997 r.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości na jej terytorium do dnia 1 września 1932 r. – a więc daty wejścia w życie Kodeksu karnego z 1932 r.⁸⁰ – prawo karne regulowane było ustawodawstwem trzech państw zaborczych: austriackim kodeksem karnym z dnia 27 maja 1852 r., Kodeksem karnym ogólnoniemieckim z dnia 15 maja 1871 r. oraz kodeksem karnym z dnia 22 marca 1903 r., obowiązującym tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego⁸¹. Kodeks karny z 1932 r. przyjął jednolitą koncepcję pojmowania przestępstwa zabójstwa, dając temu wyraz w treści art. 225. Zgodnie z art. 225 § 1 przestępstwo zabójstwa uznawane było za zbrodnię zagrożoną karą więzienia na czas nie krótszy niż 5 lat lub karą dożywotniego pozbawienia wolności, bądź karą śmierci. Kodeks ten przewidywał również typy uprzywilejowane zabójstw, bez wyodrębniania typów kwalifikowanych (pomimo tego, że projekt kodeksu zawierał w art. 219 § 2 kwalifikowane typy przestępstwa zabójstwa z uwagi na takie kryteria jak: niskie pobudki, podstęp i okrucieństwo)⁸². Kodeks karny z 1969 r. [dalej: d.k.k.]⁸³ w treści artykułu 148 § 1 d.k.k. przewidywał odpowiedzialność karną za zabójstwo w typie podstawowym w granicach ustawowego zagrożenia karą od 8 lat pozbawienia wolności do kary śmierci. Jednocześnie w § 2 art. 148 d.k.k. ustawodawca wskazał na uprzywilejowany typ zabójstwa, którego sprawca dopuszcza się, będąc pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami. Ponadto ustawa karna z 1969 r. przewidywała dwa inne typy uprzywilejowane przestępstwa zabójstwa: art. 149 d.k.k. – dzieciobójstwo, zagrożone karą pozbawienia wolności w wymiarze od 6 miesięcy do 5 lat;

⁷⁹ Kodeks karny z r. 1903, art. 15 Przepisy przechodnie do kodeksu karnego.

⁸⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571 (z dnia 15 lipca 1932 r.).

⁸¹ S. Łagodziński: *Sądowo-prokuratorska praktyka ścigania karnego przestępstwa zabójstwa*. „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11, s. 133.

⁸² Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego. T. 5, z. 4: *Projekt kodeksu karnego w redakcji przyjętej w drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P., Uzasadnienie części szczególnej*. Warszawa 1930, s. 161. <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39735/edition/40619/komisja-kodyfikacyjna-rzeczypospolitej-polskiej-sekcja-prawa-karnego-t-5-z-4> [dostęp: 12.08.2025].

⁸³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94 (z dnia 14 maja 1969 r.).

art. 150 d.k.k. – zabójstwo popełnione na żądanie ofiary i pod wpływem współczucia dla niej, również zagrożone karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 5 lat.

6. Podsumowanie

Postrzeganie przestępstwa zabójstwa jako zjawiska normatywnego ulegało na przestrzeni wieków ciągłym ewolucjom. Wydaje się, że można wyszczególnić trzy specyficzne fazy jego postrzegania jako:

- 1) prywatnej sprawy pomiędzy co najmniej dwoma rodami – rodem pokrzywdzonego pozbawionego życia oraz rodem sprawcy, gdzie sprawiedliwości dochodzono w drodze krwawej zemsty;
- 2) zdarzenia naruszającego interes publiczny i prywatny, gdzie w wymierzeniu sprawiedliwości konieczny był udział władcy;
- 3) uznawania zabójstwa jako zjawiska naruszającego porządek publiczny, co zrodziło konieczność ścigania i karania sprawcy z wykorzystaniem aparatu państwowego, niezależnie od woli osób będących najbliższymi dla pokrzywdzonego⁸⁴.

Począwszy od czasów starożytnych, aż do czasów obecnych, prawnokarne środki ochrony życia ludzkiego, jak również metody postępowania zmierzające od wykrycia sprawcy zabójstwa i udowodnienia mu winy znacząco ewoluowały. Ich rozwój ściśle powiązany był zarówno ze zmianami społeczno-ustrojowymi następującymi na przełomie wieków, jak i postępem w zakresie nauk humanistycznych, ścisłych oraz przyrodniczych. Systematyka poszczególnych aktów prawnych regulujących zasady odpowiedzialności karnej w przeważającej większości przypadków umiejscawiała przestępstwo umyślnego pozbawienia życia drugiego człowieka w grupie przestępstw najpoważniejszych. Dlatego też można z całą pewnością skonstatować, iż zabójstwo było i jest przestępstwem szczególnym, godzi bowiem w najcenniejsze dobro prawnie chronione, jakim jest ludzkie życie.

Bibliografia

Literatura

Bardach J.: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 1: *Do połowy XV wieku*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965.

Błachut J., Gaberle A., Krajewski K.: *Kryminologia*. Arche, Gdańsk 2007.

⁸⁴ J. Gurgul: *Śledztwa w sprawach o zabójstwa*. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1997, s. 7.

- Brodka D.: *Upadek Cesarstwa Rzymskiego w historiografii wieków IV–VI (zarys problemu)*. „Przegląd Historyczny” 2006, t. 97, z. 2, s. 129–144.
- Chmiel A.: *Zasada *crimen extinguitur mortalitate* a samobójstwo oskarżonego w rzymskim procesie karnym*. W: *Justynian i prawo rzymskie. Refleksje w 1450. rocznicę śmierci cesarza*. Red. K. Szczygalski. Wydawnictwo Prymat Mariusz Śliwowski, Białystok 2015, s. 97–112.
- Cieślak W.: *Prawo karne. Zarys instytucji i naczelne zasady*. Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Czerwiński A., Gradoń K.: *Seryjni mordercy*. Muza SA, Warszawa 2001.
- Ćwik W.: *Królestwo Polskie. Prawo karne*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 522–563.
- Fudge T.A.: *Piety, Perversion, and Serial Killing: The Strange Case of Gilles de Rais*. W: *Medieval Religion and its Anxieties: History and Mystery in the Other Middle Ages*. Ed. T.A. Fudge. Palgrave Macmillan, New York 2016, s. 51–87. https://doi.org/10.1057/978-1-137-56610-2_3.
- Guldon Z., Wijaczka J.: *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI–XVIII wieku*. Wydawnictwo DCF, Kielce 1995.
- Gurgul J.: *Śledztwa w sprawach o zabójstwa*. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1997.
- Jerzmański M.: *Kara śmierci w Kodeksie Hammurabiego*. W: *W kręgu dziejów prawa karnego. Materiały II Konferencji Historyków Państwa i Prawa*. Karpacz, 3–5.09.1998 r. Red. P. Jurek. Instytut Historii Państwa i Prawa, Wrocław 1999, s. 4–12.
- Jurczyk M., Jędrzysek-Geisler A.: *Orzecznictwo kary śmierci jako element polityki karnej w wybranych państwach świata na przełomie XIX i XX wieku*. „Zeszyty Naukowe PUNO” 2019, nr 7, s. 65–87.
- Kardas K.: *Kara śmierci w I Rzeczypospolitej w czasach Stanisławowskich (1764–1795)*. „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, t. 14, nr 16 (1), s. 89–100.
- Klementowski M.: *Powszechna historia ustroju*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego. T. 5, z. 4: *Projekt kodeksu karnego w redakcji przyjętej w drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P., Uzasadnienie części szczególnej*. Warszawa 1930.
- Kunderewicz C.: *Rzymskie prawo prywatne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.
- Kurczewski J.: *Prawo prymitywne*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1973.
- Kuryłowicz M.: *Prawa antyczne. Wykład z historii najstarszych praw świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
- Kutrzeba S.: *Mężobójstwo w prawie polskim XIV i XV w.* Akademia Umiejętności, Kraków 1907.
- Leks P.: *Nie będziesz zabijał*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1966, t. 13, nr 1, s. 35–48.

- Lityński A.: *O przestępstwach i karach, ale nie tylko*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, t. 74, z. 2, s. 331–343.
- Łagodziński S.: *Sądowo-prokuratorska praktyka ścigania karnego przestępstwa zabójstwa*. „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11, s. 130–154.
- Maciejewski T.: *Historia prawa sądowego Polski*. Wydawnictwa Uczelniane BWH, Koszalin 1998.
- Malinowski B.: *Prawo, zwyczaj, zbrodnia w społeczności dzikich*. De Agostini, Warszawa 2001.
- Matuszewski J.: *Organizacja opolna w najstarszym zwodzie prawa polskiego*. „Przegląd Historyczny” 1989, t. 80, z. 1, s. 1–16.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2001.
- Sobociński W., Senkowska-Gluck M.: *Księstwo Warszawskie. Źródła prawa i poznania prawa*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 70–78.
- Sójka-Zielińska K.: *Historia prawa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Sygit B.: *Historia prawa kryminalnego*. Zapolex Media, Toruń 2007.
- Wąsicki J.: *Zabór pruski 1772–1806*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 580–674.
- Wolter W.: *Nauka o przestępstwie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- Wroński Ł.: *W umyśle mordercy*. Skarpa Warszawska, Warszawa 2019.

Akty prawne

- Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r.
- Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r. Warszawa 1922.
- Kodeks postępowania karnego z dnia 19 marca 1928 r. Dz.U.R.P. 1949, nr 33, poz. 243.
- Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z dnia 20 lipca 1818 r. Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. V, nr 20.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571.
- Ustawa karna Austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 r. No 117 DPP.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

Źródła internetowe

<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=50650> [dostęp: 31.03.2023].

<https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39735/edition/40619/komisja-kodyfikacyjna-rzeczypospolitej-polskiej-sekcja-prawa-karnego-t-5-z-4> [dostęp: 12.08.2025].